

СОБОРИ ДУХОВЕНСТВА ХОЛМСЬКО-БЕЛЗЬКОЇ УНІЙНОЇ ЄПАРХІЇ XVII СТОЛІТТЯ (ТИПОЛОГІЯ, ВНУТРІШНЯ ОРГАНІЗАЦІЯ ТА СКЛАД УЧАСНИКІВ)

Вступні зауваги

Холмська єпархія слов'янсько-візантійського обряду від початку свого заснування в 1230-х рр. і до кінця XVIII ст. була інтегральною частиною Київської митрополії та носієм східнохристиянського етосу, розвиваючись спершу в межах Галицько-Волинського князівства Русі, а згодом – Белзького та Руського воєводств Корони Польської¹. Одним із внутрішньоцерковних механізмів конструювання ранньомодерної тотожності і водночас дисциплінування руської спільноти були єпархіальні собори духовенства. За східною еклезіологією, собори є одним із центральних органів управління Церквою, основа її адміністрації та канонічної структури. У політичних реаліях Речі Посполитої, де домінували переконання про вищість латинського обряду і де православних та уніатів тривалий час упосліджували, такі зібрання перетворилися на важливий публічний форум, у рамках якого русини могли артикулювати свою культурну, релігійну і навіть суспільну програму. У конкретних еклезіальних реаліях Холмської єпархії XVII ст. єпархіальні собори започаткували кодифікацію її літургійного, пастирського й адміністративного досвіду столітнього існування в єдності з Римом, що передбачало врахування місцевого партикуляризму і побудову регіонального варіанту еклезіальної моделі *Slavia Unita*.

Єпископські соборчики, помісні собори та генеральні конгрегації

За метою зібрання і змістом програми єпархіальні собори Руської церкви кінця XVI – початку XVIII ст. поділяються на *звичайні (щорічні), елекційні (виборні) та унійні (об'єднавчі)*. Натомість за юрисдикційним характером і конфесійною належністю учасників вирізняють *православні та унійні* єпархіальні собори. Обидва останні типи зібрань клиру, незважаючи на визнання Дионісієм (Збируйським) зверхності Риму, функціонували одночасно на території Холмського владцтва включно до середини XVII ст. Видається, що у переддень та невдовзі після проголошення Берестейської унії тут не було проведено жодного *унійного єпархіального собору* за участю духовенства, братств і шляхти (на відміну, скажімо, від Львівської та Перемишльської єпархій). Це унеможливило соборне обговорення зміни еклезіальної юрисдикції єпархії, тому єдність із Римом так і не стала у масовій свідомості священників і вірних корпоративним актом, що призвело до драматичного поділу на Русь Православну та Русь Унійну. Очевидно, саме через відсутність такого публічного унійного форуму протягом майже всього XVII ст. духовній еліті Холмщини не вдалося остаточно переконати руський соціум у слушності свого католицького вибору.

Маємо підстави припустити, що XVII ст. було перехідним періодом в історії єпархіальних соборів Холмської єпархії. Виглядає на те, що в той час паралельно існували споріднені між собою, але відмінні за територіальною юрисдикцією та скла-

дом учасників, типи соборування. Така система передбачала: 1) щорічне скликання клиру на генеральну конгрегацію до столиці єпархії; 2) проведення помісних соборів для окремих частин владцтва, поділеного на однойменні округи за кількістю кафедр у владцтві (у Холмській єпархії їх було два – Белзький і Холмський); 3) організацію єпископських соборчиків у межах “тріади”. Аналіз церковних джерел, пов’язаних із пастирською та адміністративною діяльністю холмських владик, показує, що протягом усього XVII ст. ця система соборування мала амбівалентний характер і в тому чи іншому співвідношенні проіснувала до початку XVIII ст., коли була частково уніфікована Замойською реформою 1720 р. Проте навіть у наступний період, до поділів Речі Посполитої, у Холмській єпархії зберігалися релікти цієї системи, оскільки тут і надалі скликалися помісні собори не лише в рамках відповідних церковних округів, але навіть для окремих протопопій².

Православні єпархіяльні собори

Вірогідно, у Холмському владцтві православні продовжували збиратися на єпархіяльні собори вже невдовзі після 1596 р. Їх могли очолювати львівські архиєреї, котрі здійснювали тут юрисдикцію над місцевими православними громадами як екзархи царгородського патріарха³, а в пізніший період – також луцькі єпископи, яким з другої третини XVII ст. підпорядковувалися православні Холмщини. Легітимним єрархом, котрий мав повноваження скликати єпархіяльні собори, був Паїсій (Гіполитович), хіротонізований єрусалимським патріярхом Теофаном у числі інших православних владик 1620 р. Мабуть, на протипагу унійному єрархові Терлецькому, він соборував з православним духовенством у тих церковних осередках, які визнавали його юрисдикцію. Згідно з угодою 1632 р., до ортодоксії відійшли десятки церков і монастирів Холмської єпархії – в Белзі, Буську, Городищі, Добротворі, Красноставі, Люблінні, Потеличі, Сокалі, Стоянові та інших поселеннях⁴.

За найоптимістичнішими підрахунками (із врахуванням учасників єпископських соборчиків з’єднаних владик 1619 – 1620 рр.), у той час влада Гіполитовича могла поширюватися щонайбільше на сто парафій. Цікаві свідчення про пастирську практику цього православного архиєрея та географію скликаних ним соборчиків подає джерело 1628 р.: “[Mieszczanie] w Belzie tego czernca przed miastem potkali, do miasta iako władkę własnego przyprowadzili u przywiedli go do tego, że u nich popy święcił u synod odprawował, wprzód zacząwszy w Belzie, a potem skonczył w monasterze Horodyszczu [...] u wszystkie munia episcopalia tam odprawował”⁵. Припускаємо, що владика Паїсій проводив й інші, не відготовані документально єпархіяльні собори для консолідації православної спільноти краю. У 1633 р. невизнаний владою єрарх залишив межі Холма, й до вибуху Хмельниччини православному юрисдикцію на території єпархії здійснювали київський митрополит Петро (Могила, 1633 – 1647), а також владика перемишльський Симеон Гулевич-Воютинський і луцький Атанасій (Пузина)⁶.

Ситуація змінилася в 1650 р., коли єпархію було передано в управління митрополитові Сильвестру (Косову), а через декілька місяців православним пастирем на Холмську кафедру поставлено Дионісія (Балабана)⁷. Він хоч і протримався на своєму архиєрейському уряді лише до вересня 1652 р., однак встиг розвинути активне душпастирство. З іменем цього владика пов’язано відновлення у Холмській єпархії такого важливого інституту, як елекційний собор, котрий у Східній церкві був символом її соборноправницьких традицій. Повертаючись у листопаді 1649 р. із Варшавського сейму до Києва через територію Холмської єпархії, митрополит Косів видав два пастирські листи до духо-

венства та вірних про скликання у Люблінській Троїцькій церкві на 17 лютого 1650 р. собору для обрання кандидата на православного владика⁸. Ймовірно, цей з'їзд відбувся у визначений термін (інші джерела подають, що Балабан був запропонований на єпископа Холма 22 січня 1650 р.), бо вже 27 квітня того ж року його номінували на єпископський уряд, а 24 вересня – хіротонізували⁹. Проведення елекційного собору за участю мирян і клиру уможливили “Пункти заспокоєння” короля Володислава IV, котрі гарантували вільний вибір православної єрархії у Речі Посполитій.

Особливості “тріади”

Докладний аналіз особливостей організаційної структури Київської митрополії дав змогу порушити питання про існування своєрідної “тріади” в системі церковної адміністрації унійних єпархій у XVII ст. Мова йде про поєднання й одночасне проведення пастирських візитацій, протопресвітерських (намісницьких, деканатських) соборчиків духовенства та засідань духовного (єпископського) суду – з метою організації ефективного управління єпархією. Судові засідання відбувалися на соборчиках місцевого духовенства після завершення канонічного огляду єпископськими комісарами певної церковної округи (найчастіше – протопопії). Практика “тріади” передбачала участь у єпископських соборчиках усього парафіяльного духовенства церковної округи, проте не завжди така участь, як показує приклад Львівської єпархії¹⁰, була стовідсотковою.

Соборовий інститут Холмського владичтва теж значною мірою опирався на “тріаду”. Єпископські соборчики відбувалися тут чи не найбільш інтенсивно в усій Київській унійній митрополії. Це пояснюється, по-перше, динамізмом релігійного життя в регіоні, де існувала реальна двоконфесійність у межах одного етносу, а по-друге, особистими якостями холмських владик. Хоч про єпархіяльні собори перших двох з'єднаних єпископів єпархії – Дионісія (Збируйського, 1586 – 1604)¹¹ та Арсенія (Андріївського, 1605 – 1619)¹² – фактично нічого не відомо, це аж ніяк не означає, що вони в той час не проводилися. Збережені акти Холмського духовного суду фіксують надзвичайну динаміку та широку територіальну охопленість єпископських соборчиків. Протягом тільки однієї зими 1619 – 1620 рр. щойно інтронізований владика Атанасій (Пакоста, 1619 – 1625)¹³ відвідав більшість протопопій єпархії, де поряд із соборчиками духовенства проходили засідання духовного суду та здійснювалися канонічні візитації.

З огляду на унікальні дані реєстрів 1619 – 1620 рр., маємо змогу детальніше розглянути механізми функціонування “тріади” на Холмщині. Соборування розпочалося 9 грудня з Грубешівської протопопії. Опісля Пакоста подався до Любомля, де на соборчику зібралось близько двадцяти священників. Наступними з черги протопопійми, які відвідав єпископ, були Ратненська, Холмська, Щебрешинська, Люблінська, Потилецька, Белзька, Буська, Тишовецька та Сокальська¹⁴. Численна участь у соборчиках парафіяльного клиру наштовхує на думку, що в той час зверхність Апостольського престолу була визнана більшістю духовенства, хоча, як засвідчує супротив красноставських міщан приїзду унійного владика у містечко 1620 р., поза його духовною опікою опинилася низка інших церков, частина вірних і клиру¹⁵. Єпископському соборчикові кожної з протопопій передували універсали, котрі владика адресував протопопам, а ті оголошували їх парохам своєї церковної округи. Універсали повідомляли час і місце зібрання, куди парохі були зобов'язані прибути особисто¹⁶. Така практика, з одного боку, дозволяла духовенству заздалегідь підготуватися до події, а з іншого – контролювала участь у заходах парафіяльного клиру.

Ці важливі дані відомості підтверджуються свідченнями Якова (Суші). Описуючи єпископство Атанасія (Пакости), він стверджує, що архиєрей, “окрім великих міст і містечок, повсюдно щороку відвідував багато сільських деканатів і там же щорічно проводив партикулярні деканатські собори в усіх деканатах”¹⁷. Беручи під увагу той факт, що праця Суші є наскрізь апологетичним твором і унійні здобутки окремих єрархів подано гіперболізовано, все ж можна припустити, що Пакоста знайомився з парафіяльним укладом життя та пастирською второпністю сільських душпастирів здебільшого під час соборчика духовенства, який він скликав після завершення візитації певного церковного округу.

За владництва Методія (Терлецького, 1630 – 1649)¹⁸, згідно з *De laboribus Unitorum...* Суші, єпархіяльні собори набрали виразно конфесійного характеру, тобто проводилися не лише з метою контролю за діяльністю клиру та пастирського наставництва, але й для навернення православного люду єпархії на унію. Це не повинно дивувати, оскільки в той час частина парафій Холмської єпархії поверталася до православного віровизнання, скориставшись проголошеною королем Володиславом IV політикою релігійної толерантності на основі “Пунктів примирення” 1632 р.¹⁹. Із того часу до нас дійшли десятки документальних свідчень про численні позови до гродських судів, у яких переважали скарги селян, міщан і шляхти на примусове навернення їх в унію та “опечатування” храмів Терлецьким. Найгучніші процеси велися у справі свавільних дій єпископа в Белзі та Сокалі, де миряни вчинили йому опір та не допустили до міських церков²⁰. Зокрема, один із таких численних конфліктів зафіксовано в Белзі 1641 р., коли міщани рішуче запротестували, відмовляючись визнавати владу Методія своїм пастирем²¹. Судові акти доводять, що за таких обставин соборчики були малоефективними з пастирського огляду та не завжди консолідували священичу корпорацію.

Наприкінці XVII ст. холмська “тріада” себе поступово вичерпала, й церковні інститути соборів і пастирських візитацій почали функціонувати порізно, у своєму “класичному” вигляді. На це вказує збережений протокол візитації Грабовецького храму 1679 р., котра проводилася з метою інвентаризації церковного майна, а також акт обстеження Грабовецької парафії в жовтні 1688 р. з нагоди інтродукції нового священика²². Ці зміни фактично апробував вересневий собор у Холмі 1684 р., легітимізуючи канонічний огляд, який мав невдовзі відбутися під орудою єпископа. Напевно, йшлося про продовження ревізії, розпочатої 1683 р. обстеженням декількох унійних храмів²³, що охопила значну частину єпархії і набула всіх ознак генеральної візитації нового типу, не пов’язаної безпосередньо з інститутом єпархіяльних соборів.

У цей час, під впливом латинської пастирсько-адміністративної моделі, “тріада” втратила своє практичне значення, перетворившись на архаїзм, який руська єрархія намагалася модифікувати. Про цю еволюцію системи церковного управління засвідчують постанови соборів 1680-х рр., котрі перебрали на себе судівничі функції колишньої “тріади” і навіть частину повноважень єпископської курії чи консисторії. Так, скажімо, у січні 1685 р. на єпархіяльному зібранні була представлена т. зв. Угринівська справа про побиття двох протопопів під час акту інтродукції. В іншому випадку собор розглянув конфлікт між вепрецьким священиком і шляхтичем, який домагався від руського попа дати шлюб “особам римського набоженства”. Аби уникнути загострення і без того напружених відносин з латинниками, отці собору підтвердили заборону унійним парохам “втручатися в парафії римські”²⁴. Без сумніву, в даному разі маємо справу з реліктами давньої системи “тріади”, котра, з огляду на слабкість організаційних

структур Унійної церкви на Холмщині, продовжувала використовуватися руською єпархією для стабілізації релігійного життя в регіоні.

Помісні собори

Паралельно з “тріадою”, а згодом і після її маргіналізації наприкінці XVII ст., у Холмській єпархії функціонувала традиційна форма інституту єпархіяльних соборів – *генеральні конгрегації* (собори), котрі, з огляду на специфічні умови Київської митрополії, існували також у своєму модифікованому вигляді – як “часткові”, або, за тогочасною церковною термінологією, *помісні собори*. Це робилося для того, аби полегшити клиру участь у єпархіяльних зібраннях, очолених владикою. Своїми витокami ця традиція сягає часів раннього християнства. Згідно з переданням, аби Церква впевнилась у тому, що єпископ справедливо винесе свій вирок про відлучення вірних від релігійної громади, собор треба було скликати у кожній єпархії двічі у рік: восени та напередодні посту, щоб у чистому сумлінні принести Богові офіру²⁵.

Помісні собори проходили у різних частинах єпархії, переважно в адміністративних центрах крилосів-офіціалатів, і часто трактувалися як сесії єдиного єпархіяльного зібрання. Людомір Беньковський першим із дослідників звернув увагу на можливість існування соборових округів у Холмській єпархії, з центрами в Белзі та Холмі, до яких пізніше приєднався Поліський округ²⁶. У XVIII ст. у Холмській єпархії теж проводилися помісні собори. Наприклад, для Белзького крилосу їх організували в Кристинополі, де був василіанський монастир²⁷. Через фрагментарність джерел доволі складно простежити генезу інституту помісних соборів у Холмській єпархії. Ця практика, котра функціонувала паралельно із системою “тріади”, використовувалася в час адміністрації владицтвом у 1626 – 1630 рр. митрополита Йосифа (Веляміна Рутського)²⁸. Як і його попередники, задля зміцнення своєї духовної юрисдикції²⁹, Рутський з нагоди канонічної візитації Белзького крилосу-офіціалату зібрав духовенство Белзької та інших протопопій на помісний собор до Белза, на який правдоподібно мали прибути всі унійні священники цієї церковної округи³⁰. Згадка про 300 парохів – потенційних учасників собору, очевидно, є перебільшеною, проте вказує на спроби єпархії залучити до соборування весь клир, а не лише протопопів, а також на діяльну участь світського елементу в таких зібраннях духовенства (принаймні у першій половині XVII ст.).

Водночас неуспіх єпархіяльного собору 1626 р., на який Рутський так і не дочекався приїзду духовенства, виявляє ті реальні проблеми, що з ними довелося зіткнутися унійному єпископатові в конфесійно розділених владицтвах Київської митрополії. Напередодні вибуху Хмельниччини Методій (Терлецький), відвідуючи Сокаль та інші центри протопопій і соборуючи там, ледь не позбувся життя під час нападу на нього православних³¹. Причому від своєї присутності на соборах відмовлялися не тільки парафіяльні священники, але й церковні братства. За таких обставин з'єднаний із Римом єпископат змушений був звертатися за підтримкою до коляторів (переважно польської шляхти). Тому є цілком зрозумілим, чому один із найзнатніших ктиторів руських парафій – Томаш Замойський – у 1633 р. відкрито підтримував зусилля Методія (Терлецького) щодо успішного проведення канонічної візитації руських церков, розташованих на території Замойської ординації³². Очевидно, унійні єпископи неодноразово користувалися допомогою Замойських та інших дідичів для соборного скликання священників. Можливо, холмські владика розраховували на опіку королівської влади в реалізації своєї духовної юрисдикції. Водночас траплялися випадки, коли дідичі маєтків перешкоджали священникам, усупереч їхній волі, брати

участь у єпархіяльних соборах. У травні 1635 р. державець маєтку, дізнавшись, що парох Тарнавської церкви о. Григорій виїхав на собор до Холма, наказав своїм слугам спіймати його та ув'язнити³³.

Виразні свідчення про намагання унійної єпархії устійнити звичаєву практику помісних соборів та укласти її в рамки партикулярного церковного права подає щойно Холмський собор 1683 р. Учасники зібрання затвердили правило про організацію протягом одного року, “згідно зі звичаєм”, двох єпархіяльних соборів – на Різдво Богородиці (21 вересня) та Богоявлення Господнього (19 січня)³⁴. Фактично це рішення санкціонує у Холмській єпархії давню практику Київської митрополії щодо єпархіяльних зібрань у різних частинах владцтва. Таким чином, відтепер духовенство мало збиратися по чергово в обидвох катедрах – Белзі та Холмі. Однак, як інформують джерела, з'їзди духовенства здебільшого відбувалися в столиці владцтва, причому двічі на рік, а Белз переважно ігнорувався. Для прикладу, протягом другої половини 1680-х – початку XVIII ст. джерела лише двічі відносять скликання помісних соборів у Белзі – 20 травня 1690 р. і 3 грудня 1703 р.³⁵

Цілісне уявлення про динаміку та географію помісних соборів Холмської єпархії можна скласти тільки стосовно невеликого хронологічного відрізка – першої половини 1680-х рр. Збережені “діяння” цих конгрегацій доводять надзвичайну, як на тогочасні обставини, регулярність зібрань духовенства та обговорення ним широкого кола питань внутрішнього життя владцтва. Першим документально зафіксованим помісним собором того періоду був уже згаданий з'їзд у Холмі 1683 р., на Різдво Пресвятої Богородиці. Очевидно, він відбувався для протопопів Холмського крилосу-офіціалату, бо в його “діяннях” звернено увагу на відсутність потелицького і щебрешинського намісників. Один із найбільших помісних соборів було організовано у Холмі 13 квітня 1684 р., на Неділю Мироносиць. Його учасниками стали Грубешівська, Люблінська, Любомельська, Ратненська, Холмська та Щебрешинська протопопії. Єдиний аналогічний захід для Белзького крилосу-офіціалату задокументовано 30 квітня – 3 травня 1684 р. (на Св. Якова Апостола). Тоді він охопив тільки три протопопії – Белзьку, Потелицьку та Тишовецьку³⁶. Інтенсивність помісних соборів Холмської єпархії наштовхує на думку, що вони розглядалися унійною єпархією як альтернатива генеральних конгрегацій. Проте більш імовірно, що помісні собори стали для владик доброю нагодою належно підготуватися до загальноєпархіяльного зібрання клиру. Ця гіпотеза може пояснити черговість проведення помісних і генеральних соборів у Холмській єпархії, джерельно підтверджену соборовими “діяннями” 1683 – 1685 рр.

Генеральні конгрегації

Місцем проведення генеральних соборів була Холмська катедр³⁷, хоча з початку XVIII ст. усе частіше владики збирали духовенство не в столичному храмі, а в єпископському маєтку Покровка (Покрова) поблизу Холма та в Білополі³⁸. Щодо періодичності генеральних соборів, то, згідно з правом і звичаєм, у Київській митрополії вони мали відбуватися щороку. Як вимагала церковна традиція, зібрання духовенства планувалися на першу неділю Великого посту (відому як Соборова), коли у Східній Церкві вшановували пам'ять Отців Вселенських соборів. Окрім того, в окремих випадках передбачалося скликати такі з'їзди напередодні провінційних соборів або спільних зібрань православних та уніатів. Можливо, один із таких форумів на вимогу митрополита міг відбутися і в Холмській єпархії, адже її адміністратором у той час був предстоятель Унійної церкви – Йосиф (Рутський).

На жаль, достовірні відомості про генеральні собори Холмської єпархії маємо лише з середині XVII ст. Вони доводять, що, незважаючи на спустошення в регіоні та військове протистояння, уже після відходу козацьких військ із Холмщини руським католицьким владикам вдалося відновити єпархіяльні собори. Перше таке повоєнне зібрання духовенства датується 17 травня 1649 р. На ньому було ухвалено протестацію проти переслідувань Унійної церкви православними й зокрема козаками. Отці собору чи не першими в Київській митрополії публічно опонували Русі Козацькій, наголошуючи на кривдах, заподіяних уніатам запорожцями, та даючи свідчення про мучеництво за віру духовенства й мирян. Вони стверджували, що протягом вересня-грудня 1648 р. багато русинів-католиків загинули від рук козаків і зазнали від них тортур. Через спустошення уніати втратили низку фундушевих грамот і записів, які, “за давнім звичаєм грецького обряду на Русі”, були вписані на полях Євангелій. Оправлені у срібло, ці богослужбові книги легітимізували церковні бенефіції унійних парафій Холмщини, містячи записи донатів на поля, сіножаті і навіть церковні десятини руських храмів (зокрема снопову)³⁹.

Цю драматичну для збереження єдності Русі заяву єпархіяльного собору можна зрозуміти, якщо розглянути її на тлі тогочасних обставин життя (чи радше виживання) унійної спільноти в столиці єпископства. Наприклад, під час перебування у місті військ Хмельницького, чотирьом з’єднаним священикам півтора року доводилося переховуватися від переслідувань і відправляти підпільні богослуження⁴⁰. Декларація собору 1649 р. вказує на важливість козацького сегмента суспільства як одного з дієвих соціальних чинників, котрий стимулював уніатів до латинізації та знеохочував їх до діалогу з православними й акцептації політичної програми Хмельниччини. За словами єромонаха Венедикта (Терлецького), управителя Холмської василіанської школи, пастирські заклики клиру до загалу вірних повернутися у лоно Унійної церкви переважно сприймалися міщанами без особливого ентузіазму, передовсім через опозицію руського католицького духовенства до козаків та страх перед можливими переслідуваннями з їхнього боку. Водночас ці ментальні зміни не стояли на заваді доволі жвавим контактам між Яковом (Сушею) та гетьманами Іваном Виговським і Павлом Тетерею наприкінці 1650-х рр.⁴¹.

Після єпархіяльного зібрання 1649 р. джерела майже двадцять років не відновлюють наступних генеральних соборів у Холмському владичстві. Очевидно, тут річ не в пастирській ревності Якова (Суші), а у відсутності відповідного джерельного нарративу, здатного розкрити нам обставини соборової практики того періоду. Дослідники, покликаючись на оповіді самого архиєрея, доволі високо оцінюють перший період його єпископства⁴². Однак аж до початку 1680-х рр. збереглися відомості лише про два єпархіяльні собори Суші – 14 червня 1663 р. та 22 жовтня 1665 р. Перше із цих зібрань могло мати характер надзвичайного з’їзду, позаяк було скликане для надання Якову (Суші) канонічних повноважень, аби той провадив у Римській курії канонічний процес щодо церковної десятини, котру неправно побирали римо-католицькі священики з вірних східного обряду на Холмщині ще з початку XVII ст. Іншим питанням, що розглядалося на соборі 1663 р., була канонічна передача Холмської єпархії в тимчасову адміністрацію василіянові о. Єремії (Яреми) (Смотрицькому)⁴³.

Про наступний єпархіяльний собор довідуємося з пастирського листа адміністратора Холмського владичтва Івана (Потія), який заступив на цій посаді померлого Смотрицького до духовенства Сокальської протопопії від 22 жовтня 1665 р. Можливо, цей з’їзд скликався для легітимізації пастирського уряду Потія як адміністратора єпархії. Іншою

його метою було подальше утвердження духовенства в єдності з Римським престолом, про що свідчить розпорядження Потія про поставлення нового сокальського протопопа та його заклики до “послуху й витривалості в унії”⁴⁴. Можливо, у проміжку між цими зібраннями клиру, а саме 18 травня 1665 р., міг відбутися ще один єпархіяльний собор, який відтвердив повноваження Якова (Суші) як представника унійного духовенства Холмської єпархії на переговорах у Римі.

Ширша інформація про генеральні собори походить з останніх років єпископства Якова (Суші). Згідно з їхніми “діяннями” та правилами, у 1683 – 1685 рр. відбулося аж п’ять зібрань клиру обидвох крилосів-офіціалатів – Белзького та Холмського. 21 вересня 1684 р. на соборі були представлені Белзька, Грубешівська, Люблінська, Любомельська, Ратненська, Тишовецька, Холмська та Щебрешинська протопопії. Наступного, 1685 р. було організовано три генеральних собори. Перший із них проходив 19 січня у Холмі для Белзької, Грубешівської, Люблінської, Любомельської, Ратненської, Тишовецької та Холмської протопопій, другий відбувався 3-6 травня в Холмі⁴⁵, а третій – 17 вересня – обмежився участю Холмської, Белзької, Грубешівської, Ратненської, Тишовецької та Щебрешинської протопопій. Протягом другої половини 80-х рр. XVII – початку XVIII ст. книга духовного суду Холмської єпархії фіксує надзвичайну динаміку соборової активності. У цей час генеральні конгрегації відбуваються надзвичайно інтенсивно і майже щороку – 28 квітня 1686 р., 30 квітня 1689 р., 27 квітня 1691 р., у травні 1698 р., 5 травня 1701 р. та 30 квітня 1703 р.⁴⁶. Таким чином, собори Холмського владництва впродовж XVII ст. пройшли еволюцію від загального єпархіяльного зібрання всього духовенства до з’їздів протопопів, набувши характеру щорічних нарад владики зі своїми урядниками.

Внутрішня організація та порядок денний соборів

У пастирській практиці Холмської єпархії, як і в інших руських владцтвах, організація та проведення соборів визначалися передовсім за рукописними Святительськими Службниками. У “діяннях” Холмського собору з квітня 1684 р. є надзвичайно інтригуюче покликання на Архиретикон Якова (Суші), що його владика використовував для виголошення своїх проповідей на соборі⁴⁷. Хоч досі таку богослужбову книгу XVII ст. виявити не вдалося, але ці кодекси таки побутували в Холмській єпархії, про що свідчить збережений у збірці Перемишльської греко-католицької капітули рукописний Архиретикон Максиміліана (Рила)⁴⁸. Виглядає на те, що в пастирській практиці місцеві владики зверталися до різних списків та редакцій чинів соборування, які за своєю структурою були близькими до кодифікованих видань, проте за змістом відрізнялися від них і могли охоплювати їхні розширені редакції.

Загальноприйнятий у Київській митрополії порядок внутрішньої організації соборів простежується і в Холмській єпархії. Згідно з “діяннями” квітневого собору в Холмі 1684 р., зібрання духовенства відбувалося протягом двох днів. Першого дня (як правило, у неділю) проводилася урочиста соборова сесія, а дві інші, звичайні сесії – наступного дня. Собор розпочинався архиерейською Літургією⁴⁹, по завершенні якої писар або інстigator оголошував перелік учасників зібрання за поданими “священничими реєстрами”, тобто списками церков і пресвітерів, котрі, як уже згадувалося, протопопи повинні були вносити у спеціальні книги (на цій вимозі, зокрема, наполягав січневий собор 1685 р.)⁵⁰. Друга сесія розпочиналася ранішим богослуженням, після чого єпископські урядники зачитували реєстри духовенства і храмів кожної з протопопій. Решту часу отці собору присвячували обговоренню розмаїтих проблем внутрішнього

життя єпархії, а в окремих випадках – також загальноцерковним і політичним справам Речі Посполитої. На останній, третій соборовій сесії, яка проходила після обіду, окрім звичного зачитування вже зазначених реєстрів, єпископ представляв питання переважно душпастирського характеру. За аналогією до соборової практики Холмської єпархії XVIII ст. на завершальній сесії владика пропонував для затвердження постанови (правила, конституції⁵¹) єпархіяльного зібрання, які опрацювали в окрему книгу або ж вписували до книги понтифікальних чинностей єпископа чи консисторських актів. Так само укладалися “діяння”, тобто своєрідні хроніки, щоденники собору, де фіксували перебіг сесій, а також зміст постанов⁵². Усі протопопи – учасники єпархіяльного з’їзду – були зобов’язані за попередньо визначеним порядком відправити хоча б одну співану Службу Божу в співслужінні зі священниками своєї протопопії.

Єпархіяльні собори використовувалися холмськими владиками для здійснення своїх адміністративних повноважень. Зокрема, на сесіях оприлюднювалися різні пастирські розпорядження (номінації на церковні уряди тощо). Так, наприклад, соборові 17 вересня 1685 р. було представлено нового коад’ютора єпархії та наступника Якова (Суші) – Августина Лодяту (у польській традиції – Łodziata)⁵³. Як свідчить соборова практика XVIII ст., щорічні зібрання духовенства слугували місцем оголошення номінацій і для інших єпископських урядників – генеральних офіціалів, суддів-сурогатів, нотаріїв тощо. На соборах Холмської єпархії розглядалися й практичні душпастирські та адміністративні питання, що стосувалися окремих осіб (переважно священників) та інституцій (фундація церков, зміна обрядів, скарги парохів, дисциплінарні покарання клиру тощо). Нагоду собору владика використовували для перевірки інсталяційних грамот духовенства (“листи ставлені” згадуються в реєстрі Грубешівської протопопії 1619 р.), які єпископи видавали священникам під час їхнього призначення на парафії.

Під час соборчиків владика з’ясовували, чи церкви місцевої протопопії є освяченими і збудованими за пастирським благословенням, та оглядали антиминоси, що знаходилися на престолах, і засвідчували канонічну підлеглисть парафії своєму архиєреєві. Собори вирішували й інші практичні справи єпархіяльного життя, виконуючи роль публічного форуму для обговорення та реалізації нагальних проблем. Так, вересневе зібрання 1684 р. звернулося до парафіян із закликом надати допомогу духовним особам, які від імені Холмської катедрі вибиралися у подорож єпархією збирати милостиню⁵⁴ (можливо, для реставрації столичного Успенського храму). Собори були одним із засобів управління єпархією. Зокрема, протопресвітери складали на руки архиєрея звіти зі своєї діяльності. Владика оголошував пастирські розпорядження для їх наступного виконання в єпархії. Одним із завдань соборів була перевірка легітимності перебування того чи іншого духовного на парафії, що мало неабияке значення в позначеному конфесійним протистоянням регіоні.

Архівні джерела останньої чверті XVII – початку XVIII ст. виразно свідчать, що інститут єпархіяльних соборів у цей період надалі продовжував використовуватися для організації й проведення засідань духовного суду. Під час собору відбувався розгляд від декількох до десятків судових справ найрізноманітнішого характеру. У засіданнях суду безпосередню участь брали й учасники собору, які використовували цю нагоду для процесування з іншими духовними, мирянами, братствами та шляхтою. Рішення суду одночасно мали характер соборових декретів, що видавалися від імені протоса зібрання – місцевого архиєрея⁵⁵. Формально не акцептованого канонічним правом, однак насправді одним із головних завдань єпархіяльного собору було забезпечення

сплати духовенством церковних податків, і передовсім катедрадика, який практично до кінця XVIII ст. залишався одним з основних джерел утримання єпархії. Тому не повинно дивувати, що конгрегація Холмської єпархії 1684 р. звернула увагу на практику сплати парафіяльним клиром пастирського податку, адже в тогочасних ментальних категоріях це означало визнання парохами духовної влади та юрисдикції свого владики⁵⁶. Постанова собору, вірогідно, обумовлювалася також тим, що частина духовенства нехтувала цим своїм обов'язком і виявляла непослух єпископові. Про це свідчать декрети наступних єпархіяльних зібрань Холмської єпархії про ігнорування унійним клиром своїх фіскальних обов'язків перед владикою та Річчю Посполитою⁵⁷. Завершувалися єпархіяльні собори спеціальним канонічним актом із подячною молитвою Святому Духові за успішне соборування⁵⁸.

Пастирські повчання

Одним із головних моментів соборування було виголошення маршалком з'їзду (яким, згідно з церковною традицією, міг бути тільки правлячий архиєрей) пастирських повчань ("ексгорти", "науки духовної"). "Діяння" 1680-х рр. дуже фрагментарно описують зміст повчань холмських владик. Відомо, що на Холмському соборі в квітні 1684 р. предметом обговорення була "чистота священника", а на Белзькому зібранні того ж року – покутна практика клиру, з наголосом на частій сповіді священників. Натомість травневий собор у Холмі 1685 р. слухав повчання Якова (Суші) про "покликання священника, що є послугою людським душам", та "священнику скромність"⁵⁹. На жаль, жодне з цих джерел дотепер не збереглося. Певне уявлення про предмет соборових повчань дає "Наука соборова" Якова (Суші), з котрою він як адміністратор Перемишльського унійного владичтва звертався до духовенства Біцького та Спишського намісництва (протопопій) у 1669 р. Повчання Суші присвячено поясненню основних частин Св. Літургії, практиці уділення Святих Тайн, особливо сповіді. Чимало уваги відведено також боротьбі з пияцтвом, катехизації вірних, усуненню забобонів серед мирян та конкуренції з православними за паству. У "Науці соборовій" йшлося і про устійнення метричної реєстрації руської людності⁶⁰. Подібна соборова наука про Святі Тайни та спосіб їх уділення, що, припускаємо, нав'язувалася до холмського унійного проповідництва XVII ст., виявлена у Люблінському державному архіві. Вона належить Максиміліанові (Рилу) і була оприлюднена на єпархіяльному соборі 1760 р.⁶¹.

Учасники єпархіяльних соборів: протос, духовенство та "Божий люд"

Ключовою постаттю єпархіяльного собору був владика. Тільки він міг скликати з'їзд духовенства або ж делегувати для цього протосинкела. У модерну добу єпископ став також єдиним законодавцем собору, а духовенство мало лише дорадчий голос⁶². У Холмській єпархії протягом XVII ст. собори так само завжди очолювали правлячі архиєреї, їхні коад'ютори або адміністратори єпархії. Про це виразно говорить вступна преамбула до актів одного з єпископських соборчиків 1619 р.: "Ми, смиренний Атанасій Пакоста..., зібравши собор у богоспасенному місті Рубешові..."⁶³. На усіх відомих нам генеральних соборах 1683 – 1685 рр. головував тогочасний владика Яків (Суша), і лише протягом вересневого зібрання 1685 р. був його єпископ-помічник Августин (Лодята)⁶⁴.

Присутність на соборі вірних – "Божого люду" – також пройшла свою історичну еволюцію. Теоретично кожен вірний Церкви мав би бути присутнім на соборі з тим, щоб усе діялося за Духом Святим. Залучення мирян до соборування зумовлювалося

необхідністю досягнути єднання й одностайності локальної Церкви. У XVI ст. “люд Божий” на єпархіяльних соборах Київської митрополії представляла руська шляхта, міщани і члени мирянських братств. У наступному столітті ще простежується соборова активність шляхти і братчиків, однак далеко не в усіх єпархіях. Натомість у Холмській єпархії від часів унії відомі нам джерела дуже спорадично фіксують присутність вірних на єпископських соборчиках і генеральних соборах. Лише на єпархіяльне зібрання 1649 р., вірогідно, були запрошені три руські шляхтичі – Іван Лікучинський, Андрій Петрович та Григорій Углович⁶⁵. Після цього миряни як учасники холмських соборів у другій половині XVII ст. не згадуються.

Іншими учасниками єпархіяльних соборів були представники середньої ланки адміністрації Церкви – декани (намісники, протопопи, протопресвітери), а також парафіяльні священики. Досліджено, що вже у другій половині XVII ст. участь у соборі вважалася для протопопів обов’язковою, а для парафіяльного клиру – добровільною. Водночас щодо Холмської єпархії помилково припускалося, що там учасниками таких зібрань аж до початку XIX ст. було все єпархіяльне духовенство⁶⁶. Хоч в унійний період до соборування були зобов’язані всі священики (в окремих випадках навіть диякони), насправді їхнє коло, зазвичай, обмежувалося протопопами. У Холмському владичстві до кінця XVIII ст. існувала практика залучення до соборів усього духовенства єпархії, однак і тут здебільшого їхніми учасниками були майже виключно намісники, натомість інша частина клиру ігнорувала виклики своїх єпархів.

Про переважно намісницький склад учасників єпархіяльних соборів Холмської єпархії другої половини XVII ст. свідчать збережені акти відомих на сьогодні зібрань клиру – 1649, 1663 та 1686 рр. На перший із них прибули сім протопопів (намісників) – грубешівський, люблінський, любомельський, ратненський, тишовецький, холмський і щєбрешинський. Натомість з-поміж парафіяльного клиру собор відвідали тільки десять парохів. Той самий намісницький і кількісний склад учасників бачимо на зібранні клиру в 1663 р., однак у цьому випадкові у генеральній конгрегації взяли участь лише три сільські парохі. Подібний склад отців собору зустрічаємо в 1686 р., де замість щєбрешинського протопопа соборював белзький намісник, а нижче духовенство було представлено трьома єпархіяльними урядниками – духовними інстигаторами та консисторським писарем⁶⁷.

Поступова еволюція інституту єпархіяльних соборів Холмської єпархії (перехід від “тріади” до його класичної моделі) хоч і позитивно позначалася на його динаміці та дієвості, проте щодо персонального та кількісного складу учасників мала негативні наслідки, призвівши до їхньої редукції. Якщо до третьої чверті XVII ст. механізм єпископських соборчиків і навіть помісних соборів давав змогу залучити максимальну кількість духовенства, то приблизно з кінця 70-х – початку 80-х рр. персональний склад був обмежений до правлячого архиєрея, єпархіяльних урядників (крилошан, писаря тощо) та протопопів. Таким чином, єпархіяльні собори в Холмському владичстві, як і в інших частинах Київської митрополії, еволюціонували до *собору протопресвітерів* (за епізодичною участю парафіяльних священиків), і, що характерно, під цією назвою вони фігурують у джерелах кінця XVII – XVIII ст.

Унікальну можливість бодай приблизно відтворити кількісний склад учасників соборів дають реєстри священиків, котрі кожний протопоп представляв на соборчику чи генеральному або ж помісному соборі. Однак, з огляду на специфіку укладання таких документів, мусимо застерегти, що це джерело не є цілком репрезентативним, бо, по-перше, не завжди протопопи вносили у перелік усіх священиків своєї протопопії,

керуючись фіскальними мотивами, а по-друге, не всі парохі, зазначені у реєстрах (які укладалися заздалегідь, перед початком собору), справді були присутніми на таких зібраннях:

Таблиця 1

**Кількісний склад учасників соборів Холмської єпархії
(за протопопіями)⁶⁸**

		[1619]	1627	1683 – 1685	1696
1.	Белзька	43	–	–	59
2.	Буська	49	–	–	–
3.	Городельська	–	–	–	21
4.	Грубешівська	25	–	–	28
5.	Замойська	–	–	–	24
6.	Люблінська	4	–	13	19
7.	Любомельська	19	–	–	24
8.	Потелицька	39	37	–	24
9.	Ратненська	26	–	29	29
10.	Сокальська	46	–	–	–
11.	Тишовецька		49	–	42
12.	Томашівська		–	–	–
13.	Холмська		68	–	–
14.	Щебрешинська	22	–	–	22
	Усього			390	–

Згідно з “діяннями” собору 1684 р. та останніми дослідженнями, на кінець XVII ст. у Холмській єпархії було дванадцять протопопій: три у Белзькому крилосі (Белзька, Потелицька та Тишовецька) та дев’ять – у Холмському (Городельська, Грубешівська, Замойська, Люблінська, Любомельська, Ратненська, Томашівська, Холмська та Щебрешинська)⁶⁹. На час проголошення Берестейської унії в Холмській єпархії налічувалося близько 420 – 440 парафій⁷⁰. Ці дані, власне, й фіксують ту максимальну кількість парафій, котрі гіпотетично могли бути представленими на єпархіяльних соборах. Проте далеко не всі парохі (зважаючи на конфесійні поділи на теренах Холмщини) були задіяними у протопресвітерських соборчиках та генеральних і помісних соборах. Тому дані реєстрів не варто вважати цілком репрезентативними, а отже, кількість учасників соборів могла суттєво коливатися, впливаючи навіть на перебіг самих сесій і рішень владики. На проблему соборової дисципліни звернув увагу вересневий з’їзд духовенства 1683 р., який наголошував на обов’язковій участі протопопів у єпархіяльних зібраннях, погрожуючи їм грошовим штрафом⁷¹. Однак відсутність на цьому ж соборі двох протопопів доводить, що за владцтва Якова (Суші) цих канонічних приписів дотримувалися далеко не всі.

Висновки

Упродовж XVII ст. єпархіяльні собори Холмського владичтва були зосереджені на формуванні нової релігійної програми унії, що передбачала розгляд літургійних і сакраментальних практик, інституційну модернізацію клиру, дисциплінування вірних та завершення християнізації руської спільноти, реформу церковної адміністрації та органів єпархіяльного управління, врегулювання міжобрядових стосунків та політичну легітимацію. У кінцевому підсумку метою цієї соборової програми було конструювання нової унійної тотожності, розв'язання єдності руської культури, усвідомлення своєї католицькості та пристосування регіональної специфіки Холмщини за одночасного пошуку свого місця в дискурсі київського унійного універсалізму. Вона передбачала одночасне збереження “руської старовини”, ототожнення з католицьким християнством через обережне впровадження в церковну практику (передовсім літургічну) латинської конфесійної емблематики (“новин”) та ширшу уніфікацію релігійного життя “руської нації”, метою якої було відновлення етноконфесійного моноліту Холмської Русі, втраченого після 1596 р.

¹ Формування території єпархії, розвиток її організаційних структур та юрисдикційний статус висвітлені в працях: Площанській В. Прошлое Холмской Руси по архивнымъ документамъ XV – XVIII в. и др. источникамъ. – Вильна, 1899 – 1901. – Т. 1-2; Gil A. Chełmskie diecezje obrządku wschodniego. Zagadnienia organizacji terytorialnej w XVII i XVIII wieku // Polska–Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa / Pod red. S. Stępnia. – Przemyśl, 2000. – Т. 5: Miejsce i rola kościoła greckokatolickiego w kościele powszechnym. – S. 29-60; Tenże. Prawosławna eparchia chełmska do 1596 roku. – Lublin–Chełm, 1999; Kołbuk W. Kościoły Wschodnie w Rzeczypospolitej około 1772 roku. Struktury administracyjne. – Lublin, 1998. – S. 297-311.

² Численні згадки про проведення таких помісних соборів знаходимо у “Щоденниках” Максиміліана (Рила) та Порфирія (Важинського): Національний музей у Львові ім. Митрополита Андрея Шептицького. Відділ рукописів та стародруків (далі – НМЛ). – Ркл-115. – Арк. 45, 213 (собори у Кристинополі 1759 та 1764 рр.), 109-110 (собор у Покровці в серпні 1761 р.); Ркл-117. – Арк. 80 (собор для Красноставського та Холмського деканатів у 1776 р.), 280-281 (собор для поліських деканатів у квітні 1779 р. в Білополі), 424-425 (собор у Буську в квітні 1782 р.); Ркл-118. – Арк. 25 зв.-26 зв. (собор для поліських деканатів у травні 1783 р.), 133зв. (собор у Буську 1785 р.); Ркл-121. – Арк. 23 (собор для поліських деканатів у 1797 р.). Опис “Щоденника” Важинського та його часткову публікацію здійснив: Petruszewicz A. Wiadomość o Diariuszu, czyli dzienniku ks. Porfirego Ważyńskiego (biskupa Chełmskiego) od roku 1780 do 1804 // Przegląd Archeologiczny. – Lwów, 1882. – № 1. – S. 24-43; 1883. – № 2. – S. 43-72.

³ Зокрема, у 1606 і 1616 рр. Гедеон (Балабан) видав дві грамоти з дозволом на заснування церковних братств при Миколаївському храмі в Замості (опубл. у: Протасьєва Т. Н. Холмские грамоты // Археографический ежегодник за 1960 год. – М., 1962. – С. 204-205).

⁴ Про уділення православними єпархами духовних послуг вірним у Холмській єпархії розповідається у: Площанській В. Прошлое Холмской Руси... – Т. 1. – С. 73; Т. 2. – С. 12, 14, 17.

⁵ Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею для разбора древних актов (далі – АВАК). – Вильна, 1908. – Т. 33. – С. 62 (№ 75).

⁶ Див. протести Терлецького та Суші проти здійснення духовної юрисдикції Косовим, Моголою та Воютинським у Белзі, Сокалі та Холмі 1636, 1637 і 1650 рр.: АВАК. – Т. 33. – С. 110, 123, 126-127, 235-238 (№ 130, 140, 144, 243-244).

⁷ АВАК. – Т. 23. – С. 241-242 (№ 248); Площанскій В. Прошлое Холмской Руси... – Т. 2. – С. 59-60.

⁸ Булгаковъ Г. Западно-русскіе православные церковные соборы, какъ органы церковного управления. Опытъ историко-каноническаго изслѣдованія. – Курскъ, 1917. – С. 215-216.

⁹ Блажейовський Д. Ієрархія Київської Церкви (861 – 1996). – Львів, 1996. – С. 242.

¹⁰ НМЛ. – Ркл-175. – Арк. 27, 98 зв.

¹¹ Компендіум відомостей про діяльність Збируйського, де майже відсутні дані про його пастирські зусилля, наводить: Площанскій В. Прошлое Холмской Руси... – Т. 1. – С. 227-253.

¹² Різні аспекти життя та діяльності Андріївського простежує: Площанскій В. Прошлое Холмской Руси... – Т. 1. – С. 253-266. Номінаційна грамота Жигимонта III Андріївському на єпископство від 7 травня 1604 р. опубл. в: Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый Временною комиссією для разбора древнихъ актовъ, высочайше учрежденною при Киевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ генераль-губернатор (далі – АЮЗР). – К., 1883. – Ч. 1. – Т. 6. – С. 342-343 (№ СXXXIV).

¹³ Пакосту як єпископа характеризує: Площанскій В. Прошлое Холмской Руси... – Т. 1. – С. 267-271; Pelesz J. Geschichte der Union der ruthenische Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. – Wien, 1880. – Bd. 2. – S. 330-331.

¹⁴ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 201. – Оп. 46. – Спр. 205, Арк. 57-58, 61, 64-64зв., 67-67зв., 69-69зв., 72-72зв., 74-74 зв., 76-76зв., 78.

¹⁵ АВАК. – Т. 23. – С. 32-33 (№ 41); Площанскій В. Прошлое Холмской Руси... – Т. 1. – С. 275-276; Скочиляс І. Генеральні візитації в українсько-білоруських єпархіях Київської уніатської митрополії. 1596 – 1720 роки // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка (далі – Записки НТШ). – Львів, 1999. – Т. 238. – С. 85-86.

¹⁶ Один з таких універсалів, адресований духовенству Холмської протопопії, зберігається серед актів Холмської унійної консисторії (ЦДІАУ у Львові. – Ф. 201. – Оп. 46. – Спр. 205. – Арк. 64-64зв.).

¹⁷ “Praeter civitates et oppida magnatum, pluresque decanatus rurales quolibet anno invisens, in iisdem decanatibus synodos particulares annuatim in quolibet decanatu celebravit” (цит. за: Петрушевич А. Холмская епархия и святители ея. – Львов, 1867. – С. 39).

¹⁸ Детальніше про нього пишуть: Pelesz J. Geschichte der Union... – Т. 2. – S. 331-333; Senyk S. Methodius Terlec'kyj – bishop of Cholm // Analecta OSBM. – 1985. – Vol. 18. – P. 342-373. Кілька документів, пов'язаних з його номінацією на владичий уряд та різними аспектами душпастирської діяльності, подано в: АВАК. – Т. 33. – С. 68-70 (№ 82-84).

¹⁹ Див., наприклад, скарги православних на примусову передачу уніатам у серпні 1633 р. Святотроїцького храму в Красноставі та збройний напад єпископа Методія (Терлецького) в 1639 р. на братський монастир при церкві Преображення Господнього у Любліні: АЮЗР. – К., 1883. – Ч. 1. – Т. 6. – С. 670-672 (№ ССLXXI); С. 751-753 (№ СССIV).

²⁰ Засоби, до яких вдавалися Терлецький і православні миряни, конфліктуючи між собою за храми в часі численних “місійних” візитацій єпископа, описує: Голубев С. Западно-русская церковь при митр. Петре Могиле // Киевская старина. – 1898. – № 61. – С. 49-50.

²¹ Протокол зізнань свідків у справі канонічної візитації Методія (Терлецького) в Белзі 1641 р. опубл. в: Голубев С. Киевский митрополит... – Т. 2. – С. 191-192; переклад документа українською мовою: Правда про унію. Документи і матеріали. Вид. друге, доповнене / Ред. колегія: В. Ю. Маланчук, М. М. Олексюк, Ю. Ю. Сливка. – Львів, 1968. – С. 53-54 (№ 29).

²² ЦДІАУ у Львові. – Ф. 201. – Оп. 46. – Спр. 2185. – Арк. 79; Archiwum Państwowe w Lublinie, Chełmski Konsystorz Greckokatolicki (далі – APL. – ChKGK). – Sygn. 107. – К. 53-53v. Ці найдавніші для Холмської єпархії візитаційні протоколи виявив та впровадив у науковий обіг:

Sygowski P. Unicka diecezja chełmska w protokołach wizytacyjnych biskupa Maksymiliana Ryńy z lat 1759-1762 // Polska – Ukraina... – Т. 5. – S. 234.

²³ Biblioteka Narodowa w Warszawie, dział rękopisów, Biblioteka Przemyskiej kapituły greckokatolickiej (далі – BNW). – Акс. – № 2890. – К. 9.

²⁴ Там же. – К. 9 v.-10.

²⁵ Лотоцький О. Українські джерела... – С. 102.

²⁶ Bieńkowski L. Organizacja Kościoła wschodniego... – S. 899; Historia Kościoła... – S. 277.

²⁷ Див. “діяння” Белзького собору 1759 р.: Congregatio diaecesis Belzensis in civitate Krystyam-pol celebrata die extermino incidenti (APL. – ChKKGK. – Sygn. 110. – S. 18-19).

²⁸ Урядування Йосифом (Рутським) Холмською єпархією описано у: Площанській В. М. Прошлое Холмской Руси... – Т. 1. – С. 280-285.

²⁹ Низка номінацій на духовні уряди в Холмській єпархії, здійснені за участі Йосифа (Рутського), зафіксована у: Katalog dokumentów różnej proveniencji miast, wsi, cechów, parafii, klasztorów i osob prywatnych. 1397 – 1794 / Oprac. M. Trojanowska. – Lublin, 1998. – S. 46 (№ 55-56).

³⁰ “Gdy jegomość ociec metropolita chciał wisitować popow Belskich y tych, ktorzy do protopopiey Belskiej należą, także y insze protopopie, w woiewodztwie Belskim będące, wysłał zwyczajne swoje uniwersały, [w]zywając ich na synod do Belza, oni przerzeczeni mieszczanie sami przez się y przez różne osoby, a mianowicie przez iakiegoś popa Prokopa [...] naywięcey wszytkich popow, ktorzy się mieli stawić na sobor, pobuntowali, także między ludzie różnych wsi, na targ do Belza przyieższaiąc, płonnych wiesci nasiali, ktoremi lud prosty potrowożyli, tak iż ze trzech set popow, ktorzy na ten sobor przybyć mieli, y ieden nie przybył” (АВАК. – Т. 33. – С. 62 (№ 75)).

³¹ Площанській В. Прошлое Холмской Руси... – Т. 2. – С. 33.

³² APL. – ChKKGK. – Sygn. 92. – К. 56 v.-57.

³³ Площанській В. Прошлое Холмской Руси... – Т. 2. – С. 36.

³⁴ BNW. – Акс. – № 2890. – К. 7.

³⁵ APL. – ChKKGK. – Sygn. 1. – S. 209, 310-311.

³⁶ BNW. – Акс. – № 2890. – К. 7-10v.; APL. – ChKKGK. – Sygn. 1. – S. 2-3.

³⁷ APL. – ChKKGK. – Sygn. 1. – S. 41, 43-44, 46-47, 83-85, 88-89.

³⁸ Там же. – S. 147, 308; Synody dyecezyi chełmskiej ob. wsch. / Wyd. x. biskup E. Likowski. – Poznań, 1902. – S. 5, 16.

³⁹ APL. – ChKKGK. – Sygn. 91. – S. 23-24. Див. також: Gil A. Prawosławna eparchia chełmska... – S. 95; Kossowski A. Blaski i cienie unii kościelnej w Polsce w XVII–XVIII w. w świetle źródeł archiwalnych // Księga pamiątkowa ku czci Jego Ekscelencji x. biskupa Mariana Leona Fulmana. – Lublin, 1939. – Cz. III: Wydział nauk humanistycznych. – S. 91.

⁴⁰ Susza J. De laboribus Unitorum, promotione, propagatione, et protectione Divina unionis ab initio eius usque ad haec tempora Jacobi Susza Episcopi Chelmensis anno Dni 1664 // Harasiewicz M. Annales Ecclesiae Ruthenae. – Leopoli, 1862. – P. 304-305, 310.

⁴¹ Назарко І. Яків Суша – єпископ Холмський (1620 – 1687) // Analecta OSBM. – Romae, 1971. – Vol. 7. – Fasc. 1-4. – P. 36-42.

⁴² Назарко І. Яків Суша... – С. 29.

⁴³ APL. – ChKKGK. – Sygn. 91. – S. 29-31; Великий А. З літопису християнської України... – Т. 5. – С. 195-196; Kossowski A. Blaski i cienie unii kościelnej w Polsce... – S. 69-76.

⁴⁴ APL. – ChKKGK. – Sygn. 1222. – К. 31 v.

⁴⁵ Там же. – Sygn. 1. – S. 41, 43-44, 46-47.

⁴⁶ Там же. – S. 83-85, 88-90, 198, 217, 264, 308.

⁴⁷ У своєму заповіті, датованому 7 січня 1687 р., Яків (Суша) справді згадує Архиретикон, який разом з іншими книгами єпископської бібліотеки заповідав залишити при Холмській

катедри для своїх наступників на владичому престолі: “Służebnik moy z Ewangelijką, ktorem oprawił, Cerkwi i Successorowi” (APL. – ChKGK. – Sygn. 1. – S. 129).

⁴⁸ Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Акс. 2764 (Sluzebnyk Sviatytelskyj Maksymyliana Ryly. XVIII w.). – 95 k.

⁴⁹ BNW. – Акс. – № 2890. – К. 7 v.-8.

⁵⁰ Tam że. – К. 9 v.

⁵¹ На жаль, для XVII ст. конституцій єпархіяльних соборів Холмської єпархії не виявлено. Найдавніші з них датуються лише 1749 і 1759 рр. (НМЛ. – Ркл-114. – Арк. 124зв.-130зв.; APL. – ChKGK. – Sygn. 110. – S. 7-12).

⁵² Див., наприклад, внесені в книгу пастирських чинностей Максиміліана (Рила) “діяння” Белзького собору 1759 р. та Холмського собору 1760 р. (APL. – ChKGK. – Sygn. 110. – S. 18-19, 224), а також опис перебігу єпархіяльних зібрань, у “Щоденниках” Максиміліана (Рила) та Порфирія (Важинського): НМЛ. – Ркл-115. – Арк. 109 (собор у Покровці в серпні 1761 р.), 164-165зв. (собор у січні 1763 р.); Ркл-116. – Арк. 74 (собор у січні 1771 р.).

⁵³ BNW. – Акс. – № 2890. – К. 10.

⁵⁴ Tam że. – К. 9.

⁵⁵ APL. – ChKGK. – Sygn. 1. – S. 1, 8, 10-12, 16-18, 35-38, 41-43, 45-47, 52-53, 58-60, 64, 68, 70-73, 76-77, 82-83, 93, 96, 98-100, 102-105, 107, 110-111, 133-134, 145, 170-172, 193-194, 293-301.

⁵⁶ BNW. – Акс. – № 2890. – К. 9.

⁵⁷ APL. – ChKGK. – Sygn. 110. – S. 227-228.

⁵⁸ Tam że. – S. 5-7.

⁵⁹ BNW. – Акс. – № 2890. – К. 7 v.-8, 10.

⁶⁰ Щурат В. Два письма еп. Іннок. Винницького. Причинок до історії Західно-Рускої Церкви XVII в. – Жовква, 1907. – С. 9-11.

⁶¹ Nauka podczas kongregacyi generalney w Chełmie dnia 11 kwietnia r. 1760 przez JW pasterza ogłoszona (APL. – ChKGK. – Sygn. 110. – S. 226-228).

⁶² Димид М. Єпископ Київської Церкви. – Львів, 2000. – С. 169.

⁶³ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 201. – Оп. 46. – Спр. 205. – Арк. 57.

⁶⁴ BNW. – Акс. – № 2890. – К. 10 v.

⁶⁵ APL. – ChKGK. – Sygn. 91. – S. 23-24.

⁶⁶ Bieńkowski L. Organizacja Kościoła wschodniego... – S. 899.

⁶⁷ APL. – ChKGK. – Sygn. 1. – S. 90; Sygn. 91. – S. 23-24, 29-31.

⁶⁸ Таблицю укладено за: ЦДІАУ у Львові. – Ф. 201. – Оп. 46. – Спр. 205. – Арк. 57-58, 61, 64-64зв., 67-67зв., 69-69зв., 72-72зв., 74-74зв., 76-76зв., 78; Gil A. Chełmskie diecezje... – S. 42-54.

⁶⁹ BNW. – Акс. 2890. – К. 9; Gil A. Chełmskie diecezje... – S. 42-54.

⁷⁰ Gil A. Prawosławna eparchia chełmska... – S. 187-189.

⁷¹ BNW. – Акс. – № 2890. – К. 7.

Ігор Скочиляс.

Собори духовенства Холмсько-Белзької унійної єпархії XVII століття (типологія, внутрішня організація та склад учасників).

У статті аналізуються єпархіяльні собори Холмського владичтва періоду XVII століття, які були зосереджені на формуванні нової релігійної програми унії, що передбачала розгляд літургійних і сакраментальних практик, інституційну модернізацію клиру, дисциплінування вірних та завершення християнізації руської спільноти, реформу церковної адміністрації та органів єпархіяльного управління, врегулювання

міжбрядових стосунків та політичну легітимацію. Єпархіяльні собори Холмської єпархії XVII ст. започаткували побудову регіонального варіанту еклезіальної моделі *Slavia Unita*.

Ihor Skochylyas.

The Councils of the clergy of the Kholm-Belz Uniate Diocese of the XVII-th century (typology, internal organization and the participants).

This article analyzes the diocesan councils of the Kholm-Belz Uniate Diocese of the XVII-th century, focused on the new religious programs of the union, which included consideration of the liturgical and sacramental practices, the institutional modernization of the clergy, the discipline of the faithful and the completion of the Christianization of Rus community, the reform of the church administration and the organs of the Eparchial administration, the settlement of the ritual relations and the political legitimation. The Eparchy Councils of Kholm-Belz Diocese of the XVII-th c. initiated the construction of the regional variant of the ecclesial model *Slavia Unita*.